

Valentin Pozaić

ZRELA SAVJEST

Uvod

Naš predmet izlaganja zadire u dva vidika ljudske osobnosti: zrelost i savjest, i tako privlači pažnju višestrukih znanosti o čovjeku. U katoličkoj moralnoj teologiji uvelike se raspravlja o značenju, naravi, mjestu i ulozi savjesti u čudorednom životu i odgoju. To je suvremeno, vrlo važno i možda najzamršenije pitanje novije moralnoteološke rasprave. O tome su napisane brojne studije i knjige. Unatoč tome, mnoga pitanja ostaju i nadalje otvorena, npr. pitanja o autonomiji i prizivu savjesti. Napušta se naglašavanje pisanog zakona, a ide se prema sve većoj svijesti o odgovornosti pojedine osobe i poštovanju njezine savjesti. Kristalizira se spoznaja da se zakon ne smije poistovjetiti s moralnim vrijednostima i s moralom naprosto.

Rasprava o savjesti dugo je pripadala gotovo isključivo u područje teologa moralista, filozofa etičara i ispovjednika. Nove spoznaje s područja psihologije i odgojnih znanosti pokazale su da mogu značajno pridonijeti proučavanju savjesti. Pomalo je neobično, ali ne iznenađuje previše, da o našem predmetu, »zrela savjest«, u klasičnim moralnim priručnicima, pa i najnovijim priručnicima moralne teologije, ne nalazimo ništa ili nalazimo vrlo malo, a u nekim kazalima uopće se ne pojavljuje natuknica »savjest — zrela«.¹

Zrelost

Za naš predmet dovoljno je da se prisjetimo nekih osnovnih vidika zrelosti. Ljudska bi zrelost bila u skladno razvijenom odnosu vlastitih tjelesnih, duševnih i duhovnih sposobnosti. Iz tog sklada proizlazi »prilagođavanje spram sama sebe i drugih, in-

¹ Nakon Drugog vatikanskog koncila učestala su osporavanja u ime zrele savjesti i prizivi na osobno zrelo savjest. Studija je bilo manje. Jedina na hrvatskom jeziku: I. KOZELJ, »Odgoj za zrelo, slobodnu i samoodgovornu savjest«, u: *Obnovljeni život* 26 (1972), str. 7–55.

tegracija vlastite osobnosti, osjećaj odgovornosti i sposobnost samonadzora«, a to rađa takvim unutarnjim stavom da se osoba može »smireno suočiti sa svakim novim životnim stanjem«. ²

U novijim crkvenim dokumentima češće nailazimo na temu ljudske i kršćanske zrelosti. Ovdje podsjećamo tek na jedan tekst Drugoga vatikanskog sabora. U *Dekretu o odgoju i obrazovanju svećenika* Sabor, preporučujući spoznaje zdrave psihologije i pedagogije, traži da se kod budućih svećenika razvija i »dužna ljudska zrelost«, čija su obilježja: »stanovita postojanost duha, sposobnost donošenja odvažnutih odluka i ispravan sud o događajima i ljudima«. ³ U malo riječi sažet je čitav životni zadatak.

Savjest

Ljudska savjest, kao izričaj cjelokupne ljudske osobe, kao posljednji »izvor ljudskih izbora«⁴, zamršena je stvarnost i nije ju lako jasno izreći pojmovima. Stoga, da je bar donekle objasnimo, donosimo više pokušaja njezina pobližeg određenja:

1. Prema klasičnoj definiciji, savjest je »diktat praktičnog uma ili praktično posljednji sud razuma o moralnosti čina koji treba ovdje i sada izvršiti ili propustiti«. ⁵

2. Kao moralni sud savjest je »sposobnost procijeniti i razlikovati dobro i zlo, pravedno i nepravedno, uputno i neuputno okolnosti i ljudskih radnji u samima sebi i u odnosu na sada — ovdje za mene«. ⁶

3. »Predznanstveno, savjest se općenito predstavlja kao zov, slikovito također kao glas (glas Božji u srcu čovjeka), koji se iznutra razaznaje i po kojemu naše djelovanje doživljavamo kao dobro ili zlo«. ⁷ U tom smislu govori o savjesti i hrvatski pjesnik Vladimir Nazor: »Duboko negdje, na dnu moje duše / glas neki čeka, da riječ svoju reče. (...) Ja osjećam, da dok on šuti, laže / Moj život sav, i pjev taj moj zvuk da je / Što mnogo buči, ali malo kaže, (...) Ja ne znam što je — ali nešto jest, / Što nije samo tuđih riječi jeka, (...) Moj ponos bit će. — Ono će da reče, / Što hoću i što jesam, /...«⁸

² R. ZAVALLONI, «Maturità spirituale», u: *Nuovo Dizionario di Spiritualità*, Paoline, Roma 1982, str. 937.

³ *Optatam Totius*, br. 11.

⁴ G. PIANA, 'Introduzione', u: G. MADINIER, *La coscienza morale*, EDC, Leumann (Torino) 1982, Str. 5.

⁵ M. ZALBA, *Teologiae Moralis Compendium*, Mattiti 1958, sv. I, br. 641.

⁶ P. GIANOLA, 'Educare all'essere e all'agire morale. Una metodologia*', u: E. ALBERICH (a cura di), *Educazione morale oggi*, LAS, Roma 1983, str. 179.

⁷ A. J. NOWAK, *Gewissen und Gewissensbildung heute*, Herder, Wien—Freiburg—Basel 1978, str. 15.

⁸ V. NAZOR, »Praviglas*, u: *Pet stoljeća hrvatske književnosti*, Matica Hrvatska — Zora, Zagreb 1965, sv. 77, str. 165—166.

4. Američki biskupi vele da savjest nije ni »osjećaj ni samovolja... Savjest je osobni sud da je nešto ispravno ili krivo zbog volje i zakona Božjega«.⁹

5. Drugi vatikanski sabor opširno opisuje savjest kao objektivnu danost. Taj »zakon« čovjek sam sebi ne daje, a mora mu se pokoravati. O odnosu prema tom zakonu ovisi čovjekovo dostojanstvo osobe i njegova konačna budućnost u vječnosti. Svoju misao sažima u riječi: »Savjest je najskrovitija jezgra i svetište čovjeka, gdje je on sam s Bogom, čiji glas odzvanja u njegovoj nutрини.«¹⁰

6. Savjest je karakteristično obilježje, osjetilo čovjeka za dobro i za zlo: »Na raskršću dobra i zla savjest je kao neki putokaz i kriterij. No ona nije samo mirno i nepristrano svjetlo... Savjest odlučno stoji na strani dobra. Njezinom svjetlu pridružuje se osjećaj vrijednosti i poticaj volje... Te različite komponente savjesti (spoznajna, afektivna, voljna) stapaju se u jedno i izražavaju u konačnom praktičnom sudu...«¹¹

7. Sveto pismo SZ, pa ni Evanđelja, ne upotrebljavaju sam izraz savjest, nego govore o »srcu« i o čovjekovoj nutрини. Sv. Pavao razvija ne samo misao o odgovornosti po savjesti, nego upotrebljava i sam izraz. Poznato je njegovo gledište o savjesti kao posljednjoj i presudnoj normi: »Sve što nije iz uvjerenja, grijeh je« (Rim 14, 23). Gledano općenito biblijski, savjest je »susretište osoba (čovjek — Bog, čovjek — čovjek, čovjek — drugi ljudi) i poprište procjena, izbora, opredjeljenja«.¹²

Neuspjela savjest

Savjest nije dana gotova, jednom zauvijek. Kao temeljna sposobnost razlikovanja i podsjećanja da »dobro treba činiti, a zlo izbjegavati«, ostaje nedodirljiva. Ona, naime, nepogrešivom sigurnošću poziva da se spoznaja i htijenje moraju podudarati, tj. da volja slijedi spoznate vrijednosti: dobre prihvaća, zle otklanja. Što je pak u konkretnom slučaju dobro, a što zlo, i u kojoj mjeri, to uvelike ovisi o ispravnom oblikovanju suda savjesti.

Savjest je osobna danost svakom pojedincu posebno. To je i temelj odgovornosti svake osobe za odgoj vlastite savjesti, koji se ostvaruje i stjecanjem potrebnog moralnog znanja i postojanim prakticiranjem askeze (= duhovnog života, odricanja, samosvldavanja). Bez toga napora događa se da osoba zamijeni neuredne sklonosti svojih strasti — koje se ne trudi nadvladati — s ispravnim sudom o stvarima. Strasti mogu pomračiti spoznajnu i

⁹ Usp. W. E. MAY, *Principles of Catholic Moral Life*, Franciscan Herald Press, Chicago 111., 1981, str. 364.

¹⁰ *Gaudium et Spes*, br. 16.

¹¹ I. KOZELJ, nav. čl., str. 15.

¹² B. DUDA, »Savjest u Bibliji«, *Bogoslovska smotra* 47 (1977), str. 175.

voljnu moć čovjeka i tako ga uvesti u pogrešno prosuđivanje stvarnosti ćudorednog reda.

Naime, samo krepostan čovjek, kako izlaže Sv. Toma, tj. »koji se ispravno ponaša u svim stvarima, sudi ispravno pojedine stvari. Komu naprotiv nedostaje unutarnja ispravnost, nedostaje mu i ispravnost suda; tko je budan ispravno sudi o svom stanju budnosti i o snu drugoga; naprotiv, tko spava ne može oblikovati ispravan sud ni o sebi ni o drugome koji je budan. Iz toga slijedi da stvari nisu onakve kako se pojavljuju onome tko spava, već kako ih vidi onaj tko je budan. Ista se misao odnosi na zdrava i bolesna s obzirom na sud o okusu, na slaba i jaka da prosude teret i na kreposna da odredi ono što je uputno činiti. Stoga Filozof kaže da je krepostan čovjek pravilo i mjera svih ljudskih stvari, jer u konkretnosti one su tako kako ih prosuđuje. A Apostol kaže da 'duhovan čovjek sudi sve stvari'; uistinu, tko posjeduje rasvijetljen um i volju usmjeravanu Duhom Svetim, posjeduje siguran sud o onome što se tiče spasenja. Naprotiv, tko nije duhovan ima zamršeni um i neuredne osjećaje u odnosu na duhovna dobra; i zato duhovna čovjeka ne može suditi tjelesan čovjek, kao što budna ne može suditi onaj tko spava«. ¹³

Tko na ćudorednom području života spava, ne može se nadati da ima zrelu savjest. Naprotiv, izlaže se brojnim zastranjenjima, koja redovito potanko obrađuju moralni udžbenici. ¹⁴

1. *Dvojbena, nesigurna savjest*: kad treba donijeti odluku, stvoriti sud savjesti ili diktat savjesti, susteže se od suda ili je pak nesigurna s obzirom na pitanje što je zlo, a što dobro: bilo u načelu (što je s A-bombom), bilo u praksi (da li u ovom slučaju upotrijebiti A-bombu).

U dvojbenoj savjesti osoba ne smije djelovati jer bi se svjesno i hotimice izložila opasnosti nepravde i zla. A to bi već bila moralna krivnja.

2. *Zbunjena, perpleksna savjest*: našavši se pred izborom dviju mogućnosti, obje procjenjuje kao moralno zlo. Ipak, misli da mora jednu izabrati (gori kuća: ostane li ili iskoči, strada).

3. *Skrupulozna savjest*: jedna je od najtežih neuspjelih stanja savjesti. Pritom ne mislimo na prolazno stanje skrupuloznosti, koje se redovito javlja kod više-manje svih ljudi u određenim životnim razdobljima ili doživljajima. Riječ je ovdje o trajnom razarajućem, a razumno neopravdanom strahu da je osoba uvrijedila Boga ili počinila neko zlo. U dnevnom životu strahuje pred grijehom tamo gdje ga uopće nema, a teškim grijehom smatra ono što bi moglo biti samo laki grijeh.

¹³ S. THOMAS, *Super I ad Corinthios*, c. 2, lect. 3.

¹⁴ Usp. B. HÁRJING, *Kristov zakon*, KS, Zagreb 1973, sv. I, str. 177–188. te *Free and Faithful in Christ*, Middlegreen, St. Paul Publ., 1978, str. 239–243.

Obzorje moralnog nazora toliko je prekriveno strahom pred zlom da je dobro gotovo potisnuto. Glavne su sile utrošene u bez-nadnu borbu protiv stvarno nepostojećeg i neprijetećeg zla, dok je dobro zanemareno. Stoga je neizbježno izobličenje takve oso-be i savjesti.

4. *Nehajna, laksna savjest*: plod je lakomislenosti i neozbi-ljnosti života. Olako prosuđuje teške stvari kao bezazlene. U biti, nikada se ne suočava sa svom težinom moralne obveze. Uz malo napora mogla bi doći do ispravnog moralnog suda.

Posebna vrsta nemarne savjesti jest »farizejska« savjest: veli-ku važnost pridaje sitnim stvarima, a ozbiljne zanemaruje.

5. *Pogrešna, slijepa savjest*: obuhvaća već i dosada spomenu-te vrste savjesti. Međutim, kad posebno govorimo o pogrešnoj savjesti, želimo istaknuti dva vidika:

a)-Savladivo pogrešna savjest ili savjest u savladivoj zabludi: savjest daje ćudoredno pogrešan sud za djelovanje u sasvim od-ređenom slučaju, a osoba je svjesna toga, barem maglovito, i zna da za to snosi krivnju, jer bi uz malo truda mogla ukloniti nezna-nje, zabludu. To se događa kad netko zna da njegov moralni na-zor u cijelosti nije zdrav, a ne trudi se da ga ispravi. Ili kad je svjestan da nepažljivo i neodgovorno donosi važne odluke.

Djelovati s takvom savješću moralno je neodgovorno. Drugi vatikanski sabor kaže izričito o tome: »Kad se čovjek malo brine da traži istinu i dobro i kada savjest zbog grešne navike pomalo postaje gotovo slijepa«, ¹⁵ čovjek gubi svoje osobno dostojanstvo, a savjest svoj autoritet.

b) Nesavladivo pogrešna savjest: sud savjesti određeni čin proglašava zlim, premda je on objektivno dobar, i obratno. Oso-ba s takvom savješću i ne sluti da je u zabludi. Djeluje s punim uvjerenjem i subjektivnom sigurnošću o ispravnosti svojih postu-paka (razbojniku pokazuje put, misleći da je pošten). Sve dok je u subjektivno sigurnoj, premda objektivno pogrešnoj savjesti, u nesavladivoj zabludi, osoba mora slijediti svoju savjest.

Vlastita savjest norma je ćudorednog djelovanja za pojedin-ca: »Ne poslušati taj siguran, premda pogrešan sud savjesti, zna-čilo bi ne poslušati ono što se subjektivno smatra da je vlastita moralna dužnost i Božja volja; to bi bio grijeh.« ¹⁸ Sigurna savjest ćudoredni je kompas čovjeku, pa i kad je u nesavladivoj zabludi. Bez tog kompasa čovjek bi bio bez ikakva usmjerenja na moral-nom području. Engleski obraćenik na katolicizam, a kasnije i kardinal, John H. Newman (1801 — 1890), piše: »Uvijek sam tvrdio

¹⁵ *Gaudium et Spes*, br. 16.

¹⁶ K. H. PESCHKE, *Christian Ethics*, C. Goodlife Neale, Alcester and Dublin 1986, sv. I, str. 222

da je poslušnost savjesti, pa i krivo oblikovanoj, najbolji put do svjetla.«¹⁷

Iako pojedinac mora slijediti svoju subjektivno sigurnu savjest i onda kada je objektivno pogrešna (za što on nije kriv), to ne znači da društvo ili zajednica, kad je riječ o zajedničkom dobru, nema pravo prigodice spriječiti njegovo štetno djelovanje (ljudožderi misle da smiju jesti ljude, doduše, iz drugog, a ne iz svog plemena).

Nesavladivo pogrešna savjest, premda je subjektivno jedini ispravan izvor naloga za moralno djelovanje, objektivno je pogrešna, i kao takvo stanje protivi se dostojanstvu i zrelosti ljudske osobe u cjelini. Na čisto subjektivnom području treba joj pristupati s poštovanjem, kako i čitamo u saborskoj konstituciji: »Ipak se nerijetko događa da je savjest uslijed nesavladiva neznanja u zabludi, a da time ipak ne gubi svoga dostojanstva.«¹⁸

Zrela savjest

Životna je želja svakoga čovjeka postati slobodan od prisile: bilo vanjske, bilo unutarnje; osjećati se slobodan od straha i pritiska; moći odlučivati o svom životu i zanimanju u najvećoj mogućoj mjeri. To je čovjekov egzistencijalni nagon za samoodređenjem u slobodi. Kad pojedinac donosi svoje odluke na temelju vlastita uvida u objektivnu stvarnost, iz utemeljenog i kritičnog stava, raspoložujući sobom bez ikakvih prisila, daje svjedočanstvo zrelosti svoje osobnosti. Vrhunac je zrelosti kad savjest, kao unutarnji kompas ljubavi, daje smjer djelovanja tako da vanjski zakon više i nije potreban. Tada postaje sasvim vjerodostojno Augustinovo načelo: »Ljubi, i radi što hoćeš.«¹⁹

Zdrav i zreo čovjek redovito dobro opaža sukobe u svojoj savjesti, zamjećuje razliku između onoga što jest i što bi mogao i trebao da bude; ne promiču mu iskustva savjesti, koja ga i hvali i kudi. Obilježje je to njegova dostojanstva, oznaka prema kojoj se kao vrsta bitno razlikuje od svih drugih vrsta: »Među svim živim bićima koja poznajemo ovdje na Zemlji samo je čovjek sposoban da sam sebe određuje u svojem djelovanju, da čini dobro i zlo, da preuzima dužnosti i odgovornosti, da na sebe natovari krivnju i dadne za nju zadovoljštinu. Po tim se vlastitostima i sposobnostima čovjek korjenito razlikuje od drugih bića na Zemlji.«²⁰

Svojstvo i sposobnost kojim se čovjek razlikuje od ostalih vrsta njegova je savjest. Međutim, svoje korjenito dostojanstvo u

¹⁷ J. H. NEWMAN, *Apologia pro vita sua*, Grünewald, Mainz, 1951, str. 241.

¹⁸ *Gaudium et Spes*, br. 16.

¹⁹ S. AUGUSTINUS, «In epistolam Joannis ad Parthos», VII, 8; *PL* 35, 2033.

²⁰ I. MACAN, »Filozofsko-antropološki uvjeti mira«, u: *Obnovljeni život* 6 (1986), str. 462.

punini postizava čovjek tek po ostvarenju zrele savjesti. A zrele savjesti možemo prepoznati prema sljedećim obilježjima:

1. *Zrela savjest je sigurna savjest*, tj. ona koja »jasno odzvanja u intimnosti našeg srca«²¹, upozoravajući točno i nedvojbeno na ono što treba činiti jer je dobro, a što izbjegavati jer je zlo.

Mjera ljudske sigurnosti nikada nije matematska sigurnost, bez ikakva ostatka sumnje. Ako dopustimo mogućnost zablude, a to je neizbježno, moramo se upitati: koliko moramo biti sigurni da bismo mogli djelovati u dobroj, mirnoj savjesti? Da li je dostatno biti moralno siguran o ispravnosti svojih sudova? Općenito je mišljenje da je za odgovorno i zrelo čudoredno djelovanje, da se poštuje, očuva i unaprijedi integritet i autoritet savjesti, redovito potrebna i dostatna »moralna« sigurnost. Tu sigurnost možemo izraziti i kao veliku vjerojatnost. Ona nosi sa sobom tek lagan, mali strah od moguće zablude u sudu. Mogućnost zablude ima tek malu vjerojatnost. Sigurnost i ispravnost suda i postupaka velika je (npr. povjerenje da liječnici rade odgovorno, da vozači poštuju temeljne propise...).

Samo u nekim slučajevima, kad se ne smije preuzeti ni mali rizik (ljudski život, materija sakramenata), nije dovoljna »moralna« sigurnost. Tu se traži moralna sigurnost u strogo smislu, tj. ona koja isključuje svaki razumno opravdan strah od zablude.

Kad se savjest nađe u sumnji, najprije mora temeljito ispitati narav same sumnje: da li je uistinu utemeljena ili pak samo prividna, plod nerazumna straha, da li se tiče vlastite odgovornosti ili odgovornosti drugih? Pokaže li se sumnja utemeljena, treba da se poduzme »razuman napor« proučavanja kako bi se došlo do jasnoće. Ne traži se više od »razumna napora«, premda i taj pojam nije suviše određen. Bitno je da u našem moralnom djelovanju uzimamo ozbiljno u obzir i same činjenice, i mudrost, i čudoredno iskustvo drugih ljudi, u što je uključeno i svjetlo vjere i nauk Crkve.

Problem moralne sigurnosti i nesigurnosti otkriva nam dvije važne činjenice:²²

a) Nijedna naša odluka, ni najsavjesnija, nema jamstvo nepogrešivosti. Uvijek imamo dovoljno razloga prizivati Božju pomoć i milosrđe, a to je poticaj na skromnost spram sebe i na samilost prema drugima.

b) Naši moralni sudovi i odluke uvijek su naši. To je naš slobodan odgovor na Božju ponudu ljubavi. Naše odluke, naš glas savjesti, nikada nisu naprosto Božje odredbe, poruke. Odgovornost za njih snosimo mi, a ne Bog.

²¹ *Gaudium et Spes*, br. 16.

²² J. P. HANIGAN, *As I have Loved You*, Paulist Press, New York 1986, str. 134–135.

2. *Zrela savjest je nježna, osjetljiva savjest.* To je tankočutna savjest. Jasno i budno razaznaje dobro od zla, pa i u težim, zamršеним okolnostima života. Osjetljiva je na pokrete duha, motive za djelovanje — kao jezičac na vagi. Upravo se u toj savjesti, prema II. vat. saboru, »divno otkriva« i vjerno živi »onaj zakon kojemu je ispunjenje ljubav prema Bogu i bližnjemu«. ²³

Nježna je savjest plod vjernosti glasu savjesti i postojanom traganju za istinom. Tko posjeduje sigurnu i nježnu savjest, u susretu s njezinim nalogom ima samo jednu dužnost: slijediti njezin glas!

Putovi dozrijevanja

Činjenica da savjest uključuje spoznajni i voljni vidik upućuje na drugu činjenicu: moralni razvoj i dozrijevanje savjesti ovisi o dobi, spoznajnom i voljno-osjećajnom razvoju osobe. Očito je da postoje zamjetljive razlike između savjesti desetgodišnjaka i četrdesetgodišnjaka. Ta nas danost upućuje na to da je savjest više razvojna i dinamička negoli statička stvarnost. Postoji rast i razvoj savjesti, koji može biti pospješivan ili onemogućivan, pa čak i sasvim ugušen. Proces rasta, razvoja i odgoja ne događa se sam od sebe. Kao i razvoj ostalih izrazito ljudskih vrlina, zahtijeva brižnu i sustavnu njegu.

U pothvatu odgoja savjesti mogu se zbog mnogo čega dogoditi zastranjenja spoznajne i voljne naravi. Tko bi mogao ustvrditi da je u svom razmišljanju i zaključivanju nepogrešiv; da se u odabiranju ne povodi nikako za strastima, već samo za visokim motivima? A sve to dovodi u pitanje zreli rast i razvoj savjesti te cjelovite osobnosti. Od različitih raspodjela stupnjeva dozrijevanja, navedimo tek dva temeljna stanja savjesti: ²⁴ »savjest—moraš« i »savjest—treba«.

1. *Savjest—moraš* označava stanje savjesti razvojnog doba djetinjstva. Prima naredbe izvana pod »moraš«. Zapovijedi, zabrane i ograničenja popraćena su prijetnjama i kaznama roditelja i odgojitelja'. To je stanje heteronomne savjesti (heteros = drugi), tj. kada savjest u svojem odlučivanju ne postupa na temelju svojih, već tuđih motiva. Savjest zapravo ne donosi svoj sud, nego preuzima tuđi. Ishod je neosobno i površno djelovanje, dječja ponašanja i prinudne predstave.

2. *Savjest—treba* završni je stupanj i cilj odgoja savjesti. Zadaća odgoja nije nimalo lagana. Treba da pospješuje prijelaz od duhovnog svijeta »moraš — ne smiješ« do onoga slobodnog odlučivanja u ljubavi; od bezazlenog prihvaćanja »tuđih vrijednosti do

Gaudium et Spes, br. 16.

K. H. PESCHKE, *nav. dj.*, str. 158.

stvaranja vlastita sustava vrijednosti u svojoj nutrini. Taj proces interiorizacije i personalizacije mijenja adresu odgovornosti. To više nije nešto izvan djeteta, mladog čovjeka. To je sada u njemu, njemu vlastito, njegova savjest. Ako se personalizacija, poosobljenje, uspješno razvija, osoba u mladim godinama (adolescent) izgrađuje osobni sustav, ljestvicu, hijerarhiju vrijednosti. Tek kad »heteronomni odnos« prema normama prijeđe u »autonomiju savjesti«, ²⁵ zakon postaje čudoredno obvezatan; tj. kad prestane biti savjesti nešto strano, njoj izvanjsko. Čudoredne su, naime, nakane i radnje koje su u skladu, ne s nekim savjesti izvanjskim zakonom, nego upravo sa savješću. To je, ujedno, osnovno mjerilo za zdravu i zrelu savjest.

Razvojni put dozrijevanja od *savjesti—moraš* do *savjesti—treba* prolazi, prema nekima, kroz šest stupnjeva uspona. To su: 1. ravnjanje prema kazni i posluhu; 2. naivni instrumentalni hedonizam (užitak, ugoda); 3. moral »dobrog djeteta«: vrijednost se stavlja na odrasle i njihovo odobravanje; 4. zakon i autoritet; 5. moral ugovora, nagodbe i demokratski prihvaćenih zakona; 6. moral individualnih načela. ²⁸

Tako razvijena i dozrela savjest »djelotvorniji je regulator ponašanja nego sav strah pred vanjskim autoritetima. Od autoriteta se može pobjeći, ali od sama sebe ne. Također ne od unutra položenih autoriteta koji su postali sastavnim dijelovima ja«. ²⁷

Kad razvoj osobnosti doprije do šestog stupnja, to je tada uistinu osobna savjest, zrela savjest, sposobna da bez prisile i straha primi na se odgovornost za svoje odluke. Tako je ostvaren prijelaz od *savjest—moraš na, savjest—treba*. ²⁸ Heteronomija je prerasla u autonomiju (autos = sam; nomos = zakon). To je život, ne više prema očekivanjima drugih, nego iz dubine vlastite duše. Tako ostvarena osoba pokazuje da njezin moralni i religiozni život dolazi pravo iz srca i da svoje korijenje ima u skladno razvijenoj osobnosti. Stvarno je slobodan i zreo onaj pojedinac koji počelo svojih nakana i djelovanja pronalazi u sebi, u svojoj savjesti, u svojim brižno izgrađenim uvjerenjima.

Prvenstvo savjesti

Veličanstvenu i za svoje vrijeme smionu sliku o mjestu i ulozi osobne savjesti dao je kardinal Newman: »Zaista, kad bih — što ne bi bilo pristojno — morao izreći zdravicu vjeri, ispio bih čašu

²⁵ A. ANZENBACHER, *Was ist Ethik? Eine fundamentalethische Skizze*, Patmos, Düsseldorf 1987, str. 33.

²⁸ Raspodjelu L. Kolberga donosi A. J. NOWAK, *nav. dj.*, str. 77.

²⁷ Navod je uzet od V. Frankla, *usp.*: A. J. NOWAK, *nav. dj.*, str. 73.

²⁸ *Usp.*: J. WEISSGERBER, »Formacija 'super-ego' i savjest«, u: *Bogoslovska smotra* 39 (1969), str. 76—100.

za dobro pape, ali najprije u čast savjesti, a tek onda u čast pape.«²⁹

Slika želi istaknuti uzvišen položaj i prvenstvo savjesti pred svim drugim autoritetima u društvu i Crkvi. Osobna je savjest vrhovna i posljednja subjektivna norma djelovanja. Tu zadaću pojedinac ne može povjeriti nikojem drugom autoritetu. Nikoji stvoreni autoritet ne može si prisvojiti pravo da se postavi iznad savjesti pojedinca. Već je Toma Akvinski naučavao da bi vjernik, kad bi bio uvjeren da je Crkva u zabludi i savjest bi mu nalagala da je napusti, morao istupiti iz Crkve, kako bi ostao vjeran svojoj savjesti, o čemu ovisi njegov moralni integritet i dostojanstvo.

Čovjek se ne vrednuje kao čovjek prema tome koliko je uskladio svoje ponašanje s određenim zakonom ili autoritetom, državnim ili crkvenim. Zakon je samo najniža stepenica morala. Povijest nas uči da zakon zna biti i protivan ćudoređu. Da bi prema svom djelovanju postao i ostao čovjek, svatko mora slijediti svoju savjest. Tu se ne radi o nekom prohtjevu u odnosu spram zakona i autoriteta, već o goloj borbi za osobni integritet i ljudsko dostojanstvo. Dužnost je svakog autoriteta u zajednici da čuva fizički integritet — tjelesno dobrostanje, zdravlje — i, ne manje, moralni integritet — ćudoredno dobrostanje — istorodnost nazora i djelovanja svojih članova. Dosljedno, treba da poštuje posljednju normu ćudorednog djelovanja kod svakog pojedinca, tj. njegov filozofski, politički ili vjerski svjetonazor, njegovo uvjerenje, njegov *credo* — kao plod njegove ispravno oblikovane savjesti.

Nauk o prvenstvu savjesti pred zakonom i autoritetom jasan je i trajan nauk Katoličke crkve, a potvrdio ju je i Drugi vatikanski sabor: »Naredbe božanskog zakona čovjek prima i prihvaća posredstvom svoje savjesti; nju mora vjerno slijediti u svemu svome djelovanju, da dođe do Boga, svoga cilja. Ne smije se dakle siliti da radi protiv svoje savjesti, ali se ne smije ni priječiti da radi po svojoj savjesti, osobito u vjerskoj stvari.«³⁰

Kad uistinu postoji pravorijek osobne savjesti, tada na moralnom polju ne postoji nikoja druga viša, jača norma: ni papa, ni Biblija, ni Crkva, ni biskup, ni roditelji, ni suprug(a), ni država, ni pouzdani savjetnik, ni ispovjednik... Čovjek treba da postupa onako kako mu govori njegova dobro odgojena savjest. Ona je, i samo ona, mjerilo moralne dobrote ili zloće čovjekovih nakana i radnja. Samo savjest i Bog znaju da li su moje odluke u skladu s ćudorednim sudom i nalogom moje savjesti.

Da je to bio postojani katolički nauk, premda i ne tako postojano i bistro uvijek življen, potvrđuje i praksa ispovijedi. Samo

J. H. NEWMAN, *Polemische Schriften*, Grünewald, Mainz 1959, str. 171. *Dignitatis Humanae*, br. 3.

pokornik može optužiti sebe zbog grijeha, jer samo on zna da li je savjest bila povrijeđena; dosljedno, da li je sagriješio. A temeljno je načelo ispovjednika.- *paenitenti credendum est* — pokorniku treba vjerovati!

U savjest, tu jezgru čovjekove osobe, može ući samo Gospodin. Odatle upozorenje: »Ne sudite, i nećete biti suđeni« (Mt 7,1).

U sklopu tih izlaganja nameću se sama po sebi danas posvuda prisutna pitanja: kakav je odnos između savjesti i Deset zapovijedi, savjesti i Učiteljstva? Postoje, naime, vjernici koji načelno priznaju Učiteljstvo i za nj su Bogu zahvalni. Međutim, u nekim konkretnim pitanjima dolaze u sukob između odluka svoje savjesti i izjava Učiteljstva. Poznata su danas i raširena pitanja predbračnih odnosa, kontracepcije, rastavljenih i ponovno vjenčanih, oplodnje *in vitro*, služenje vojske, očuvanje prirodnog okoliša...

Ispravno i opravdano tvrdimo i ističemo da je savjest vrhovna i posljednja norma za čovjeka. Ipak, ne želimo reći da je ta ista savjest jedina norma. Ili čak da je najbolja u objektivnom redu hijerarhije vrijednosti. Postoje i druge norme. A Bog je konačna norma svake ljudske savjesti.

Savjest se ne može, jednostavno, izjednačiti sa subjektivnim predodžbama i željama. Istinu treba tražiti: »Ako ostanete u mojoj riječi, uistinu, moji ste učenici; upoznat ćete istinu, i istina će vas osloboditi« (Iv 8,31—32). Što je netko više na putu istine, umom i srcem, to je istinskije i opravdanije njegovo prizivanje na sud vlastite savjesti. O istinitosti našeg unutarnjeg dijaloga sa Istinom, ovisi i istinitost i ćudorednost pravorijeka naše savjesti, jer »nastojanje prema objektivnoj istini već tvori i definira ispravnost savjesti«.³¹

Usto ne treba zaboraviti, što smo već prije spomenuli, da postoji mogućnost da pojedinac, unatoč svojoj najboljoj volji, može donijeti pogrešan sud savjesti. Također, potreban je trajan napor i provjera stavova vlastite savjesti. *Nemo iudex in causa sua* — nitko nije sudac u vlastitoj stvari, pogotovo ako se prepušta vodstvu strasti, liniji manjeg otpora, i ne vodi se krepostima vjere, nade i ljubavi, kao i solidno stečenim i provjerenim stožernim krepostima: mudrost, jakost, pravednost, umjerenost; jednostavno: vladanje samim sobom na svim područjima slobodne djelatnosti. Nikome ne bi trebalo da bude odbojna primjedba apostola Pavla, upućena vjernicima u Korintu.- »Ali se bojim da se — kao što zmija zavede Evu svojom lukavštinom — misli vaše ne pokvare i odmetnu od iskrenosti prema Kristu« (2 Kor 11,3).

Drugi vatikanski sabor veli: »Kršćani u oblikovanju savjesti treba da brižno paze na svetu i sigurnu nauku Crkve. Po Kristovoj je naime volji Katolička Crkva učiteljica istine, i njezina je za-

³¹ I. FUCEK, »Savjest u nauci Drugog vatikanskog sabora«, u: *Bogoslovska smotra* 47 (1977), str. 210.

daća da Istinu, koja je Krist, navješćuje i autentično tumači, a ujedno da i načela moralnog reda, što proistječu iz same ljudske naravi, svojim ugledom objavljuje i potvrđuje.«³² Sabor ne želi nijekati prije istaknutu uzvišenu ulogu i zadaću osobne savjesti, već samo podsjeća da je i ona, prema svojoj naravi, relativna, a ne apsolutna. Prema svojoj naravi, savjest je upućena na vrijednosti ćudorednog reda, na Istinu — i od njih je i sama normirana. Zato se i kaže da je savjest »norma normata normans«: norma koja normira, ali je i sama normirana. Subjektivno je norma za čovjeka (norma normans), dok je objektivno obvezna na istinu, i odatle također određena (norma normata).

Odgoj savjesti

Osobno odrastao i zreo čovjek plod je dugotrajnog i zahtjevnog, nikad potpuno dovršenog odgoja i još više samoodgoja. Na području savjesti odgoj pretpostavlja ponajprije temeljito i svesrano upoznavanje vlastita značaja, nagona i sklonosti. Zatim, vježbanje i rast u izrazito ljudskim vrlinama (= krepostima), u vjernom slušanju i posluhu glasu savjesti, tako da um, volja i osjećaji rado i spremno odgovaraju na pozive spoznatih ćudorednih vrijednosti.

U tom smislu »odgoj savjesti, koji možemo poistovjetiti s odgojem čovjeka kao takvog, tj. plansko i metodičko pripomaganje, da bi se pojedinac razvio u što potpunijeg i plemenitijeg čovjeka i dosegao punu mjeru svoga čovještva, oduvijek je bila najviša meta i najopravdanija ambicija svakog pravog odgoja.«³³

Zrela savjest nije dana, gotova činjenica. Nitko se ne rađa sa zreloom savješću, kao što se nitko ne rađa slobodan. Zrelost i slobodu treba steći osobnim zalaganjem i predanjem. Tek vjernim predanjem vodstvu Duha pojedinac postaje zreliji u prosuđivanju znakova vremena, poticaja iznutra i izvana, sasvim naročito tog zova u sasvim naročitim uvjetima i okolnostima života.

Ne protivi se dostojanstvu zrele savjesti da se u tijeku stvaranja sudova i donošenja odluka obazire i na druge autoritete, kao što su savjesti bližnjih, Učiteljstvo i zakon. Budući da je svrha vanjskih autoriteta i zakona da pomažu pojedincu kako bi postigao sklad između svojih sposobnosti i božanskog poziva, u biti ne bi smjelo biti sukoba između savjesti i moralnog zakona. Zato je pažnje vrijedna primjedba: »Biti načelno neprijateljski raspoložen i protivan svakom zakonu, sigurno se može smatrati nepogrešivim znakom nezrelosti.«³⁴

³² *Dignitatis Humanae*, br. 14.

³³ I. KOZELJ, *nav. ti.*, str. 17-18.

³⁴ L. Monden, u: K. H. PESCHKE, *nav. dj.*, str. 218

Zrela savjest u zrele osobe pretpostavlja dvije vrhunski izgrađene kreposti. Prvo, odvažnost iznijeti svoje mišljenje sa solidnim obrazloženjem; suočiti se s drugim različitim, pa i suprotnim mišljenjima; preuzeti moguće i neizbježive posljedice, a što često može značiti gubitak društvenih veza i prijatelja, gubitak određenih prava, možda čak i slobode, pa i života. Znak je zrelosti osobe da zbog takvih vlastitih stradanja, zbog vjernosti svojoj savjesti, ne priskrbljuje stradanja »onima drugima«: ni jezikom, ni djelom.

Drugo, potrebna je ne manja krepost skromnosti, tj. spremnosti saslušati mišljenja drugih, nastojati dobronamjerno ući u njihove razloge, ne isključivši načelnu mogućnost da i ja mogu biti u zabludi, unatoč svemu najboljem nastojanju. Pod tim vidikom značajno je pismo njemačkih biskupa u kojemu čitamo: »Tko vjeruje da smije imati privatno mišljenje, da već sada ima buduće bolje uvide Crkve, taj se mora pred Bogom i pred svojom savješću u trijeznom samokritičnom procjenjivanju pitati, ima li on nužnu širinu i dubinu stručnog teološkog znanja, da bi u svojoj privatnoj teoriji i praksi smio odstupiti od sadašnje nauke crkvenog autoriteta. Takav je slučaj načelno moguć. Ali će za subjektivnu preuzetnost i umišljeno bolje znanje morati odgovoriti pred Božjim sudom.«³⁵

Zaključak

Posljednja subjektivna norma djelovanja vlastita je savjest. Njezin pravorijek, sud ili diktat savjesti može biti uvjetovan razlozima spoznajne, voljne ili osjećajne naravi. Tek ostvareni sklad između poziva objektivne vrijednosti i subjektivnog odgovora jamstvo je rasta i dozrijevanja u savjesti, koja će onda budno i točno razlikovati dobro od zla, i upozoravati na ono što je u konkretnim okolnostima moj osobni odgovor na Božji poziv.

Zrela će osoba brižno uzimati u obzir i druge autoritete, kao što su zakoni naravi i milosti. Ona zna da se zakoni umnažaju tamo gdje slabi istinska čudoredna svijest osobne odgovornosti, a postaju suvišni tamo gdje je ona živa i zdrava. Zrela osoba konačno se uvijek povjerava ne zakonu, nego vlastitoj savjesti. Samo prema osobnoj savjesti pojedina osoba može prikladno odgovoriti na osobni poziv Božje ljubavi.

³⁵ Podulji navod pisma donosi K. RAHNER, »Lehramt«, u: *Sacramentum Mundi*, sv. III, str. 190.

MATURE CONSCIENCE

Summary

The author discusses the mature conscience, with background reference to conscience in general and problems of conscience.

An individual's conscience is the final subjective norm of action. Its judgment can be affected by cognitive, volitional or emotional factors; Achieving a balance between the objective values confronted and the subjective response promotes growth and maturation of the conscience, which will then consciously and precisely differentiate good from evil, drawing attention to a personal response to God's call in specific situations. A mature individual will consider, other authorities, such as the laws of nature and mercy. However, in the final analysis, the ultimate authority will not be law but his own conscience. Only by following his own conscience can a person arrive at a suitable response to the personal call of Divine love.